

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСТАПЕЦЬ ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 324 (477) (1-3): 342.845

**ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ:
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

ЛЬВІВ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор
Денисенко Валерій Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри теорії
та історії політичної науки

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Горбатенко Володимир Павлович,
Інститут держави і права
імені В.М.Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу правових проблем політології

доктор політичних наук, професор
Зеленько Галина Іванівна,
Інститут політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних проблем
політології

доктор політичних наук, професор
Примуш Микола Васильович,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса (м. Вінниця),
завідувач кафедри політології
і державного управління

Захист відбудеться 9 грудня 2016 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: м.Львів, вул.Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано 7 листопада 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важливим механізмом трансформації суспільних відносин в Україні є вибори. Вибори – основа демократичного суспільства, головна форма політичної участі населення. Зокрема, вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію у боротьбі за владу на національному та регіональному рівнях. Самі політичні вибори відбуваються в рамках правил і норм, установлених виборчою системою, та зумовлюються відповідним соціокультурним середовищем. Головною динамічною складовою виборчого процесу є електоральна поведінка, аналіз якої дає можливість вивчати явища і процеси, які були непомітними у міжвиборний період.

Вивчення вітчизняного електорального досвіду дозволяє зробити висновок щодо специфіки організації і проведення виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 рр. показали, що, по-перше, окремі політичні сили долали виборчий бар'єр тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України, і, по-друге, голосування в регіонах за політичні партії відрізнялось по осі «Схід – Захід».

Електоральну карту президентських виборів 1994 р. С.Гантінгтон взагалі використав як ілюстрацію цивілізаційного розлому в Україні, а чимало вітчизняних і зарубіжних учених – як підтвердження концепту «двох Україн». Президентські вибори 2004 і 2010 рр. актуалізували та суттєво поглибили електоральне розмежування України.

Водночас, не заперечуючи того, що Україна об'єктивно є гетерогенною країною, можна констатувати, що «різність двох Україн» – це і робота політтехнологів, які для здобуття електоральних дивідендів спекулювали на мовних, ціннісних та геополітичних вимірах соціуму впродовж усіх виборчих кампаній.

Саме з цих причин важливими є дослідження регіонального електорального досвіду, а відтак потребують суттєвого доповнення політичні знання про регіональні особливості електоральної поведінки громадян, специфічні ознаки суспільно-політичного розвитку регіонів, можливості і перспективи подолання регіональних електоральних відмінностей.

Регіональні особливості політичних виборів визначаються декількома важливими факторами: історією, етномовними характеристиками, ціннісними орієнтаціями, регіональною ідентичністю. Вплив цих факторів на електоральний процес також потребує детального вивчення та пояснення.

Їх вивчення надасть можливість для розв'язання складної теоретико-методологічної проблеми дослідження електоральних процесів та механізмів практичної реалізації їх результатів у такій багатовимірній та суперечливій системі, якою є український соціум.

Всебічний аналіз виборчих практик дозволить робити виважені прогнози щодо суспільно-політичного розвитку українського суспільства та з'ясувати і запропонувати шляхи подолання електорального розмежування в

Україні. Йдеться про необхідність електорального забезпечення українського соціуму від негативів, які продукуються упродовж організації і проведення виборчих кампаній.

Актуальність і необхідність такого дослідження зумовлена реформуваннями виборчого законодавства, активізацією в електоральному просторі України та окремих областей політичних партій, національних меншин, постановкою нових вимог до компетентності й відповідальності виборців, членів виборчих комісій, до організації виборчого процесу загалом.

Вивчення виборів актуалізується й наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчого процесу, яким необхідні наукові знання про особливості поведінки виборців, способи мобілізації електорату, шляхи підвищення культури політичного вибору та механізми відносно достовірного прогнозування результатів виборів.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення регіональних особливостей виборчих процесів в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у межах теми, яку розробляє Інститут політичної регіоналістики в науково-дослідницькій роботі ДБ-834 «Політична еліта прикордонних регіонів країн Східної і Центральної Європи у період системних трансформацій» (номер державної реєстрації 0114U005094), та комплексної наукової теми, яку розробляє кафедра політології і державного управління факультету суспільних наук Ужгородського національного університету «Електоральні, політичні, культурні, етнонаціональні проблеми розвитку України та країн ЦСЄ».

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – здійснити комплексний політологічний аналіз загальнонаціональних та регіональних закономірностей і особливостей виборчих процесів в Україні до вищих представницьких та місцевих органів влади. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити та систематизувати теоретичні підходи і методологічний інструментарій для дослідження електоральних процесів в Україні на загальнонаціональному та регіональному рівні;
- виокремити та охарактеризувати основні етапи становлення і розвитку електорального простору України, окресливши при цьому чинники, які обумовлюють його конфігурацію;
- вивчити регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні та причини виникнення регіонального поділу;
- охарактеризувати структурування електоральних переваг українських виборців у виборчих кампаніях 1991–1994 рр.;
- вивчити загальнонаціональний контекст і регіональні особливості місцевих виборів та виборів до ВР України 1998 і 2002 рр.;
- дослідити причини актуалізації та поглиблення регіональних електоральних відмінностей під впливом виборчих кампаній 2004–2007

рр.;

- визначити і охарактеризувати чинники інституціалізації регіонального електорального поділу впродовж виборчих кампаній 2010–2012 рр.;
- охарактеризувати перспективи суспільно-політичного розвитку України у контексті електоральних процесів 2014–2015 років;
- дослідити вплив електоральних циклів на конфігурацію партійної системи України, виокремивши при цьому основні періоди її розвитку;
- дослідити вплив інституційних та соціетальних чинників на поведінку виборців;
- з'ясувати вплив етнополітичних чинників на результати волевиявлення громадян у межах компактного проживання національних меншин;
- на основі комплексного аналізу виборчих процесів упродовж 1991–2015 рр. сформулювати рекомендації, спрямовані на подолання міжрегіонального електорального поділу «Схід – Захід»;
- виявити динаміку та причини змін електоральних уподобань виборців Закарпаття протягом 1990–2015 рр. і з'ясувати на основі результатів виборів рівень партійної ідентифікації населення краю, мотивацію електорального вибору, особливості структурування партійно-політичного простору області.

Об'єктом дослідження є електоральні процеси в Україні (1991–2015 рр.).

Предметом дослідження є загальнонаціональні та регіональні особливості електоральних процесів в Україні, участь громадян, політичних партій у виборчих кампаніях, структурування електорального простору України впродовж 1991–2015 рр.

Методологічна основа дослідження поєднує як класичні теорії електорального процесу, так і підходи, які притаманні регіональним студіям. Для аналізу виборчого процесу та поведінки виборців використано низку методологічних підходів як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців: біхевіористський, інституційний і транзитологічний. У рамках біхевіористського підходу виокремлені такі теоретичні моделі електоральної поведінки: соціологічна (П. Лазарсфельд), соціально-психологічна (А. Кемпбел), раціонально-інструментальна (Е. Даунс, М. Фіоріна), екологічна (А. Зигфрід, Ф. Гогель).

Виборчі процеси в Україні і на Закарпатті розглядаються в рамках електоральних циклів, упродовж яких відбувалися вибори до вищих представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування.

Закарпаття виступає як «окремий випадок» у дослідженні, що вивчається методом конкретних ситуацій (case study), спрямованим на глибокий, критичний і комплексний аналіз соціального феномена на прикладі окремого емпіричного об'єкта.

Аналіз виборчих процесів на загальнонаціональному та регіональному рівнях зроблено на основі методології дослідження чинників впливу на електоральний вибір, названої А. Кемпбелом «воронкою причинності», яка адаптована автором до українських виборчих практик.

Вивчення виборів на теренах сучасної України здійснювалося із застосуванням спеціальних соціологічних і статистичних методів аналізу. Якщо мова про соціологічні методи, то це передусім метод аналізу документів – традиційний і контент-аналіз. Перший використовувався при аналізі архівних матеріалів, статистичних даних, а другий – при аналізі преси, програмних документів партій. У дослідженні застосовані і статистичні методи вторинної обробки соціологічної інформації, здобутої в процесі репрезентативних опитувань провідними соціологічними службами.

Дисертаційне дослідження побудоване також на використанні загальнонаукових (індукція, дедукція, абстрагування), порівняльно-історичних, системних методів аналізу політичної дійсності.

Теоретичний аналіз електоральних процесів було доповнено розрахунком низки індексів: ефективної кількості електоральних і парламентських партій (М.Лааксо і Р.Таагепера); індекс агрегації (Л. Маєр); індекс фракційності (Д.Рає); індекси пропорційності / диспропорційності виборчих систем (М.Галлагер, Р.Гюнтер); індекс неусталеності партійних уподобань (М. Педерсен); індекс демократизації Т. Ванханена (вплив виборів на процес демократизації).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше в українській політичній науці комплексно проаналізовано електоральні процеси протягом 1991–2015 рр. на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Уперше:

– доведено, що електоральний цикл демонструє якісні та кількісні характеристики виборчих кампаній як певної системної цілісності, внаслідок чого регіональні електоральні процеси слід розглядати не як відображення головних трендів загальнонаціональної виборчої кампанії, а як самостійні процеси, обумовлені специфічними регіональними чинниками: історичні традиції, соціально-демографічні характеристики, наявність «регіональних партій», етнополітичні фактори, особливості формування регіональної еліти;

– виокремлено та охарактеризовано основні етапи в еволюції електорального простору України: перший (1991–2004 рр.), другий (2004–2014 рр.), третій (від 2014 р.). Окреслено чинники, якими обумовлюється структурування електорального простору на кожному з визначених етапів: на першому – ідеологією, на другому – соціокультурним поділом, актуалізованим виборчими аксіотехнологіями, на третьому – соціокультурний поділ залишається важливим просторотворчим чинником, але вже без застосування аксіотехнологій і з домінуванням національної політичної ідентичності;

– досліджено особливості електоральних процесів в Україні впродовж 1991–2004 рр., виокремлено основні чинники впливу на організацію і проведення виборчих кампаній. Встановлено, що «установчі вибори» (вибори до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р., перші президентські вибори 1991 р. в Україні) мали помітний вплив на подальше структурування електоральних переваг українських виборців, оскільки вони окреслили

особливості електоральної конкуренції, показавши її регіональний характер, і стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

Показано, що за результатами другого туру президентських виборів 1994 р. вперше відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. Установлено, що вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій у волевиявленні громадян: обмеженість підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном та появу політичних партій одного регіону: в Закарпатській області – СДПУ (о), Дніпропетровській – ВО «Громада»). За підсумками виборів до ВР України 2002 р. відбулося зміщення лінії соціополітичного розмежування в південно-східну частину України;

– вибудовано конфігурацію електорального простору України впродовж 2004–2014 рр. та досліджено чинники, які її обумовлюють і продукують. До таких чинників насамперед відносимо соціокультурне розмежування «Схід – Захід», яке має об'єктивний та історично обумовлений характер і яке протягом усього вказаного періоду визначало регіональну електоральну поведінку та обумовлювало виборчі процеси. Ідеологічний контекст виборчих кампаній, який був актуальним для попередніх виборів і який тісно пов'язаний з особливостями політичного транзиту, починаючи з 2004 р. втратив свою актуальність. Президентські вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє частини держави. Виборче протистояння на парламентських виборах 2006/2007 рр. відобразило електоральну карту президентських виборів 2004 р.;

– досліджено участь політичних партій у виборчих процесах як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. У розвитку партійної системи України на основі комплексного критерію (електоральна формула, форма правління, соціально-політичні поділи) виокремлено такі чотири періоди: перший (починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р.); другий (з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.); третій (з кінця 2004 р. до 2014 р.); четвертий (від 2014 р.). Вказано, що починаючи з 2004 р. змінюється ідеологічний профіль політичних партій, і якщо до 2004 р. критерієм класифікації партій була ідеологія, то пізніше ми спостерігаємо процес деідеологізації партійних структур, або ж гібридизацію, взаємопроникнення ідеологічних доктрин. Партії стають електорально-професійними інституціями із сильною або слабкою ідеологічною артикуляцією;

– досліджено феномен «регіональних політичних партій» та визначено основні причини їх виникнення. До таких відносимо: етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; створення «адміністративних партій»; соціокультурний поділ українського соціуму; окремішність проведення місцевих виборів 2010 та 2015 рр., на яких і викристалізовується цей феномен; централізованість загальнонаціональних партійних структур;

– на основі системного дослідження виборчих процесів упродовж 1991–

2015 рр. запропоновано комплекс заходів для подолання електорального розмежування та політичного протистояння в Україні. Для подолання такого розмежування має бути розроблена довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства, складовими якої повинні стати: а) інтеграційна економічна і регіональна політика; б) збалансована зовнішня політика; в) децентралізація державного устрою; г) інтеграція регіональних еліт у загальнонаціональну; д) конструктивна взаємодія політичних сил, які репрезентують російськомовне і україномовне населення; ж) зміцнення загальнонаціональної партійної системи та регіональних партійних структур; з) формування сучасної української ідентичності; к) гнучке розв'язання мовного питання; л) нейтралізація впливу «російського чинника» на внутрішню і зовнішню політику нашої держави;

– зроблено комплексний аналіз електоральних процесів у Закарпатській області, запропоновано періодизацію становлення партійної структури краю та здійснено класифікацію обласних осередків політичних партій, охарактеризовано їхню участь у виборах до Верховної Ради України, президентських та місцевих виборах. На основі домінування тієї чи іншої партії в обласному політикумі, партійності/лояльності до партії голів обласної державної адміністрації у розвитку партійної структури області виокремлено 7 періодів. Окремо досліджено участь у виборах національних меншин і показано їхній вплив на результат виборів. Акцент у цьому випадку зроблено на протистоянні двох політичних партій, які репрезентують угорську національну меншину: Партії угорців України та Демократичної партії угорців України. Естановлено, що поряд із загальнонаціональними характеристиками поведінки виборців на Закарпатті є й чимало регіональних особливостей, що насамперед пов'язано з географічним розташуванням області, історичним минулим, соціально-демографічними характеристиками електорату, специфікою формування регіональної еліти, наявністю «регіональних партій». Ці та інші чинники й обумовлюють особливості організації та проведення виборів на Закарпатті.

Удосконалено:

– методологію дослідження електоральних процесів на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Можливість такого поєднання дає методологія «воронки причинності», яка адаптована автором до українських політичних реалій. Виборчі кампанії на Закарпатті досліджуються як «окремий випадок», що дозволяє доповнити комплексний аналіз електоральних процесів в Україні прикладом окремого емпіричного об'єкта;

– концепт виборів «першого і другого порядку» в перехідних суспільствах. До виборів «першого порядку» в Україні відносимо всі без винятку президентські вибори, незважаючи на зміну форми правління, а також парламентські вибори 2006/2007 рр. Відповідно до виборів «другого порядку» відносимо парламентські вибори. Зроблено висновки щодо впливу вказаних видів виборів на електоральну поведінку громадян. Результати дослідження дозволяють констатувати, що на виборах першого порядку в

Україні була вищою явка виборців, а самі виборчі кампанії більш потужними і значимими. Для виборів другого порядку характерним було здобуття значної кількості мандатів (або й перемога на виборах) опозиційних партій;

– пропозиції щодо поліпшення нормативно-правової бази діяльності українських політичних партій у контексті їхньої участі у виборчих процесах та вказано основні напрями такої роботи: апробувати механізм державного фінансування політичних партій та визначити умови звітності за використання державних коштів; передбачити ефективні механізми проти зловживання державними ресурсами у виборчих кампаніях; дозволити реєстрацію партій національних меншин та регіональних партій, що є загальноприйнятною європейською політичною практикою; змінити процедуру реєстрації політичних партій, яка унеможливить їх неконтрольоване утворення.

– пропозиції щодо вдосконалення виборчої системи України. Йдеться про запровадження пропорційної виборчої системи відкритих регіональних списків, надання можливості виборчим блокам брати участь у виборчих процесах з підняттям для них виборчого бар'єру, зміну формули перерахунку голосів виборців у депутатські мандати. Така система дозволить рівномірно представляти регіони України на рівні вищого представницького органу влади, і, на відміну від мажоритарної частини нинішньої виборчої системи, зробить вибори більш демократичними і прозорими.

Набули подальшого розвитку:

– методологія використання індексів ефективної кількості партій, фракційності, усталеності партійних уподобань, диспропорційності для виміру ефективності виборчих процесів та впливу виборів на конфігурацію партійної системи України. Ці індекси повинні використовуватися з урахуванням специфіки електорального процесу в Україні та постійною зміною конфігурації партійної системи. Емпіричні показники дали можливість підтвердити теоретичні висновки щодо особливостей розвитку вітчизняної партійної системи, впливу виборчої системи на розподіл депутатських мандатів, неусталеності електоральних уподобань українських виборців;

– концепція «установчих виборів» у перехідних суспільствах. Установчими виборами в Україні можна вважати вибори Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. та перші президентські вибори в Україні 1991 р. Установчі вибори в Україні виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимації майбутнього політичного режиму;

– висновки щодо впливу інституційних (форма правління, виборча система), соціетальних (соціально-політичні розмежування, особливості трансформаційного процесу) чинників на електоральну поведінку українських виборців. На основі аналізу емпіричного матеріалу доведено, що

вказані чинники мають визначальний вплив на конфігурацію електоральних уподобань виборців на різних етапах становлення електорального простору в Україні;

– висновки щодо використання у виборчих кампаніях електоральних технологій. Доведено, що значна частина електоральних технологій, які використовуються суб'єктами виборчого процесу, не може ефективно застосовуватися без урахування регіональних соціально-демографічних, соціально-культурних та інших факторів.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Теоретичні розробки дослідницької роботи дозволять комплексно підійти до аналізу виборчих процесів в Україні, дадуть змогу розширити знання про специфіку організації та проведення виборів в окремо взятому регіоні. Аналіз, узагальнення, систематизація фактологічного матеріалу, його оцінка допоможуть політологам, державним працівникам, лідерам та членам партій осмислити результати виборів до Верховної Ради України, президентських та місцевих виборів і зробити відповідні висновки. Основні положення дисертації можуть бути використані під час розробки стратегії й тактики майбутніх виборчих кампаній, прогнозування результатів виборчого процесу, підвищення виборчої культури громадян тощо.

Теоретичні висновки та узагальнення роботи можуть використовуватися для викладання навчальних курсів «Політологія», «Соціологія», «Виборчі системи та процеси», «Теорія партій та партійних систем», «Електоральні процеси в країнах Центрально-Східної Європи», які були апробовані автором.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації апробовано на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема на таких: Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні партії і вибори в Україні: історія та сучасність» (м. Івано-Франківськ, 14–15 жовтня 2005 р.); Міжрегіональна науково-практична конференція «Дотримання демократичних стандартів виборчого процесу у 2006 році в Україні» (м. Львів, 20 травня 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989–1991 рр.» (м. Ужгород, 2–3 листопада 2006 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Методологія політичної науки» (м. Львів, 19 грудня 2008 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії» (м. Ужгород, 2–3 жовтня 2009 р.); Міжрегіональна науково-практична конференція «Україна після президентських виборів 2010: регіональний вимір» (м. Львів, 22 травня 2010 р.); IV міжнародна науково-практична конференція «Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні взаємини в контексті європейських інтеграційних процесів» (22–23 вересня 2010 р., м. Чернівці); Міжнародна науково-практична конференція «Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (24–25 листопада 2010 року, м. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); Міжнародна науково-практична конференція «Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи на рубежі ХХ–ХХІ століть: інституційний, соціокультурний та етнонаціональний вимір» (м. Ужгород, 28–29 квітня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Парламентські вибори 2012 року в Україні» (14–15 листопада 2013 р., м. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); Міжнародна науково-практична конференція: «Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства. Соціологічний аспект: досвід Закарпаття» (Ужгород, 29–30 травня 2013 р.; Міжнародна наукова конференція «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століть» (16–17 жовтня 2014 р., м. Ужгород); Всеукраїнська науково-практична конференція «Регіональна політика в контексті європейської інтеграції України» (12 вересня 2014 р., м. Івано-Франківськ); Міжнародна наукова конференція «Ідея толерантності / інтолерантності. Теорія і практика» (Пряшів (Словацька Республіка), 2–3 жовтня 2014 р.); Міжнародний круглий стіл «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» (м. Київ, 16 вересня 2015 р.); Науково-практична українсько-польська конференція «Особливості політичного процесу у країнах Європи: концептуальні та інституціональні чинники» (Вища школа регіональної економіки у м. Кутно (Республіка Польща) (26–27 червня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація» (24–25 листопада 2015 року, м. Київ, КНУБА); VII Міжнародний симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» (26–27 лютого 2015 р., Сату Марє (Румунія). Результати дослідження також обговорено на засіданнях кафедри політології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в 56 публікаціях, у тому числі 1 монографії, 6 колективних монографіях, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з політичних наук (в тому числі 16 одноосібних), 11 статтях у періодичних наукових виданнях інших держав (в тому числі 7 одноосібних), 15 статтях в інших українських наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, семи розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 550 сторінок, із них основний текст 380 сторінок, 63 сторінки займає список використаних джерел, що налічує 676 позицій. Обсяг додатків – 77 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок з напрямом наукових досліджень кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, визначено об'єкт та предмет,

сформульовано мету і завдання дослідження, наукову новизну одержаних результатів, їхнє теоретичне і практичне значення.

У першому розділі «Основні напрями дослідження електоральних процесів у зарубіжній та вітчизняній політичній науці» структуровано джерела дослідження, узагальнено сучасні наукові підходи до вивчення виборчих процесів та виборчих практик, у тому числі і в регіональному вимірі.

У підрозділі 1.1. «Концептуальні засади вивчення електоральних процесів у зарубіжній політичній науці» охарактеризовано основні напрями дослідження електоральних процесів, використані автором для розробки методологічних засад дослідження.

Враховуючи особливості дисертаційного дослідження, виокремлено такі напрями вивчення електоральних процесів у зарубіжній політології: а) дослідження електоральної поведінки та чинників, які її обумовлюють (Ф. Гогель, Е. Даунс, А. Зігфрід, А. Кемпбел, П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан, М. Фіоріна); б) аналіз виборчих систем та їхній вплив на електоральний процес, поведінку виборців, формування партійних систем (Г. Голосов, В. Гельман, М. Дюверже, С. Кюнле, Т. Кіс, А. Лейпхарт, Дж. Сарторі, Р. Таагапера, М. Шугарт, М. Уоллерстайн, А. Щербак; в) участь політичних партій у виборчих процесах (Г. Голосов, Г. Кітчельт, Ю. Коргунюк, С. Ларсен, В. Меркель, О. Мелешкіна, Г. Міхалева, В. Рендолл, Дж. Сарторі; г) регіональні особливості електоральних процесів та вплив етнополітичних чинників на поведінку виборців (І. Бусигіна, С. Кандричин, Р. Туровський, С. Хенкін, В. Швейцер та інші; д) вплив трансформаційних процесів на виборчі практики у перехідних суспільствах (С. Гантінгтон, Г. Кітчельт, С. Мейнверінг, Д. Растоу, А. Рьоммеле та інші).

У підрозділі 1.2. «Основні напрями дослідження виборчого процесу та поведінки виборців у вітчизняному політологічному дискурсі» виділено найпомітніші й найперспективніші напрями дослідження електоральних процесів в українській політичній науці.

Дослідження електоральної поведінки та чинників, які її обумовлюють здійснено у працях В. Бунь, Ю. Візниць, В. Геслі, Н. Дзюби, В. Жадько О. Каревіної, А. Котукова та інших.

Вплив виборчих систем на електоральний процес, поведінку виборців, формування партійних систем охарактеризовано в роботах І. Бекешкіної, А. Білоуса, Г. Зеленько, М. Кармазіної, А. Колодій, Ю. Ключковського, О. Нельги, М. Примуша, А. Романюка, Н. Ротар, Ю. Шведи та інших.

Регіональні особливості електоральних процесів проаналізовано у працях В. Бурдяк, В. Бортнікова, М. Гуйтора, Т. Кучеренко, А. Круглашова, В. Климончука, Л. Нагорної, А. Романюка А. Стегнія, Ю. Сліпецької, Т. Татаренко та інших.

Вплив трансформаційних процесів на виборчі кампанії та електоральну поведінку досліджено у роботах С. Вонсовича, В. Горбатенка, Г. Зеленько, Ю. Мацієвського, С. Наумкіної, О. Романюка та інших.

Регіональні особливості українського політикуму висвітлено у наукових розвідках О.Вишняка, Я.Верменича, М.Гетьманчука, А.Колодій, Н.Погорілої, В.Середі, Л.Угрин та інших.

Етнополітичні чинники впливу на електоральні процеси досліджено у працях С.Адамовича, І.Варзара, М.Дністрянського, І.Зварича, І.Кресіної, В.Крисаченко, О.Майбороди, Ю.Тищенко та інших.

Аналіз дії антропологічних факторів, які впливають на електоральний процес і поведінку виборців, зроблено у працях В.Горбатенка, В.Денисенка, В.Климончука, А.Колодій, О.Сичевиці, Ф.Рудича, Г.Щедрової та інших.

У підрозділі 1.3. «Інституціоналізація та розвиток електоральних досліджень на Закарпатті» проаналізовано наукові розвідки, присвячені вивченню виборчих процесів у Закарпатській області.

Електоральні традиції Закарпаття, аналіз партійної структури краю на початку ХХ ст. досліджено у працях М. Вегеша, І. Гранчака, В. Лемака, Р. Офіцинського, М. Токара, В. Худанича.

Етнічний чинник електоральних процесів проаналізований у монографіях та наукових статтях Ю.Балеги, І.Бабинець, М.Зана, О. Мишанича, І.Миговича, М.Тиводара, О.Мальця, С.Мітряєвої, Г.Мелеганич та інших.

Підкреслено, що географічне розташування Закарпатської області сприяє вивченню електоральних процесів у сусідніх державах (Є.Гайданка, А.Ключкович, М.Лендзел, Н. Марадик, В. Приходько, І. Стряпко та інші).

Охарактеризовано діяльність таких наукових установ та громадських організацій, які займаються вивченням виборчих процесів: Асоціація соціологів Закарпаття, «Карпатський центр політінгових досліджень», ГО «Закарпатський інститут політичних досліджень», Агенція політичних досліджень «Соціум Карпат», Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія».

Загалом аналіз джерел дає змогу стверджувати, що на сучасному етапі розвитку політичної науки проблема вивчення електоральних процесів у регіональному вимірі потребує детальніших наукових розвідок як на рівні методології, так і на рівні виборчих практик.

Другий розділ «Методологія дослідження виборчого процесу та поведінки виборців: дослідницькі напрями та методи аналізу» присвячено вивченню методологічних підходів до проблематики дослідження, розкриттю сутності виборчого процесу, поведінки виборців, аналізу особливостей участі політичних партій у виборчих процесах.

У підрозділі 2.1 «Виборчі системи та їх політичні наслідки» показано вплив різних виборчих систем на формування вищих представницьких органів влади. Вказано позитивні риси і недоліки мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем. Виокремлено критерії ефективності виборчих систем. Наголошено на необхідності врахування політичних та соціокультурних особливостей розвитку держави при встановленні типу виборчої системи.

Акцентовано увагу на таких особливостях різних виборчих систем: при

мажоритарній системі як політичні партії, так і уподобання виборців мають тенденцію організовуватися щодо одного соціально-економічного або ліво-правого виміру, а система пропорційного представництва сприяє формуванню багатовимірного голосування.

Констатовано, що парламентські вибори в Україні впродовж досліджуваного періоду відбуваються за новими законами: мажоритарна система абсолютної більшості (1994 р.), змішана виборча система (1998 та 2002 рр.), пропорційна система закритих загальнонаціональних списків (2006 та 2007 рр.), змішана система (2012 та 2014 рр.). Зроблено висновок про недоцільність постійної зміни умов проведення виборів та про запровадження в Україні пропорційної виборчої системи регіональних партійних списків.

У підрозділі 2.2 *«Участь політичних партій у виборчих процесах»* розглянуто партійну складову в організації і проведенні виборчих кампаній.

Виборча функція партій відіграє важливу роль у системі влади кожної демократичної держави. Цю функцію без перебільшення можна назвати головною, оскільки всі інші опосередковано пов'язані з нею. Політичні партії у форматі партійних систем і є основними суб'єктами виборчого процесу.

Установлено, що вирішальний вплив на еволюцію партійної системи України мають такі інституційні та соціетальні чинники: форма правління, виборча система, соціально-політичні поділи та особливості трансформаційного процесу.

Здійснено аналіз особливостей функціонування політичних партій і партійних систем в умовах трансформаційних процесів. Зроблено висновок, що важливим для електорального дослідження молодих демократій є той факт, що партії, які в них утворюються, функціонують за принципами всеохоплюючих, картельних партій та партій постматеріальних цінностей.

У підрозділі 2.3 *«Електоральна поведінка, її сутність, основні підходи до вивчення»* досліджено основні моделі електоральної поведінки та окреслено їхні пізнавальні можливості для вивчення поведінки українських виборців.

Розглянуто основні теоретичні підходи до вивчення електоральної поведінки, які започатковані в західній політичній науці: а) біхевіористський, котрий вивчає соціально-структурні аспекти електоральної поведінки; б) інституційний, який вивчає вплив інституційних чинників (виборча система, форма правління тощо) на виборчі процеси і поведінку виборців; в) транзитологічний, в рамках якого досліджується вплив виборів на трансформаційні процеси в суспільстві.

У рамках біхевіористського підходу виокремлено чотири основні теорії (моделі) електоральної поведінки: соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами; соціально-психологічну, яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями; теорію раціонального вибору та екологічну теорію. Показано їх пізнавальні можливості та недоліки, зроблено висновки щодо можливості застосування для вивчення поведінки українських виборців.

У рамках інституційного підходу вивчено вплив інституційних чинників на електоральну поведінку. У рамках транзитологічного підходу досліджено, яким чином виборчі процеси впливають на перебіг демократичного транзиту, а також як транзит впливає на структурування поведінки виборців, і насамперед за рахунок інституціалізації соціополітичних поділів.

Обґрунтовано, що методологію, яка дозволяє поєднати загальнонаціональний і регіональний рівні електоральних досліджень, було апробовано і вперше використано А. Кемпбелом та його колегами і названо ними «воронкою причинності». Використання методології «воронки причинності» передбачає здійснення політичного аналізу факторів електорального впливу, що послідовно звужує фокус дослідження від макро- до мікрорівнів.

Відповідно до авторської моделі чинники, які впливають на мотивацію електорального вибору, можна аналізувати на п'яти умовних рівнях змінних: зовнішньополітичні чинники, загальнонаціональний рівень, регіональний рівень, рівень малих соціальних груп, індивідуально-психологічні характеристики виборців регіону.

У підрозділі 2.4 «Емпіричні методи дослідження електоральних процесів» характеризуються емпіричні методи дослідження виборчих процесів та поведінки виборців. До основних напрямів емпіричного дослідження виборчого процесу і поведінки виборців можна віднести статистичний аналіз результатів виборів, вивчення суспільної думки шляхом опитування громадян, розрахунок різного роду індексів.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної практики проведення виборчих кампаній дозволяє вирізнити чотири головні типи опитувальних досліджень у процесі проведення виборів: базові, пропагандистські, прогнозні та післявиборні дослідження і технології. Наголошено, що кожний тип опитувальних досліджень виконує специфічні завдання при вивченні електоральних процесів.

Зазначено, що крім соціологічних опитувань та статистичної обробки інформації, в електоральних дослідженнях використовують різного роду індекси, які вимірюють пропорційність / диспропорційність виборчих систем, ефективну кількість партій, неусталеність партійних уподобань тощо.

У третьому розділі «Регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні» описано методологію дослідження регіональних виборчих практик, розглянуто теоретичні підходи до регіонального поділу України.

У підрозділі 3.1 «Особливості дослідження регіонального політичного простору в політичній науці» охарактеризовано понятійний апарат дослідження регіонального електорального простору. Ключовими категоріями регіональних електоральних досліджень, на нашу думку, є такі: регіон, регіоналізація, регіоналізм, регіональна ідентичність, електоральний простір/регіональний електоральний простір. Крім того, для вивчення регіональних політичних процесів виокремлено і ряд інших категорій: централізація, децентралізація, федералізація, автономізація, деволуція.

Доведено, що однією з головних ознак, яка відрізняє один регіон від іншого, є регіональна ідентичність. Зазначено, що інституційною ознакою високого рівня регіональної ідентичності та специфічної регіональної політичної культури є наявність регіональних політичних партій. Установлено, що для України характерним є тип партій, які мають яскраво виражену регіональну підтримку, але при цьому висловлюють інтереси етнокультурних груп (етнорегіональні партії) або інтереси домінуючих на певній території соціальних груп (соціально-регіональні партії).

Досліджено електоральний простір України, який є неоднорідним, гетерогенним утворенням, що складається з декількох електоральних регіонів, кожний із яких характеризується своєю специфікою. Зазначено причини виникнення електоральних регіонів України, до яких віднесено такі: історичні, етнолінгвістичні, ідеологічні, релігійні, економічні, зовнішньополітичні та чимало інших.

Запропоновано етапи еволюції електорального простору України: перший (1991–2004 рр.), другий (2004 – 2013 рр.), третій (починаючи з 2014 р.). Установлено, що до 2014 р. структуризація електорального простору відбувалася за ідеологічною ознакою, з 2004 по 2013 р. головним чинником структурування стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями, з 2014 р. регіональні соціокультурні чинники залишаються просторотворчими, але з домінуванням національної ідентичності.

У підрозділі 3.2 «Регіональний поділ в Україні: характеристика теоретичних підходів та виокремлення дослідницької моделі» аналізуються підходи вітчизняних фахівців до виокремлення регіонів в Україні та окреслюється підхід, використаний в дисертаційному дослідженні.

Зазначено, що методологія виділення основних типів регіонів України є неоднозначною і недостатньо обґрунтованою. Науковці окреслюють різні підходи до визначення існуючих в Україні регіонів залежно від завдань дослідження. Представлено декілька підходів до регіонального поділу України, в основу яких покладено географічний, формально-статистичний, політичний, історичний, етнополітичний чинники.

Констатовано, що загальноприйнятим у практиці регіональних досліджень є поділ України на 4 регіони: Захід, Центр, Південь, Схід. Акцентовано, що в дисертаційній роботі також буде вжито такий регіональний поділ для зручності використання матеріалів українських дослідницьких центрів та науково-дослідних установ. Починаючи з 2014 р. (після анексії АР Крим) аналіз електоральних процесів зроблено у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального та Південно-Східного.

Відповідно до дослідницької моделі Закарпаття виступає як «окремий випадок» у дослідженні. Вибір Закарпаття обумовлено тим, що, по-перше, результати голосування упродовж останніх електоральних циклів близько збігаються з результатами в цілому по Україні. По-друге, населення Закарпатської області голосує дещо відмінно від того, якими є результати електорального вибору в Західному регіоні. По-третє, наявністю

«регіональних партій» та етнополітичними чиниками.

У підрозділі 3.3 «Вплив соціально-політичних розмежувань на структурування електорального простору України» розглянуто вплив соціально-політичних розмежувань на електоральні уподобання виборців у різних регіонах України.

Охарактеризовано специфіку соціально-політичних розмежувань у перехідних суспільствах. Установлено, що в молодих демократіях і новоутворених державах значно більшу роль відіграють етнокультурні, ціннісно-культурні (на відміну від ціннісно-ідеологічних) та регіональні поділи, які набувають політичного значення. Причому у випадках, якщо ці поділи підсилюються зовнішніми силами, вони здатні вести до розколу і занепаду держав.

Констатуючи наявність значної кількості нових суспільно-політичних поділів у модерних суспільствах, в дослідженні проаналізовано ті з них, які обумовлюють особливості регіоналізації електоральних уподобань громадян України. Такими, на нашу думку, є поділи, які мають у своїй основі територіальні (регіональні), етномовні, ціннісно-культурні та релігійні відмінності.

Акцентовано на тому, що культурно-мовно-етнічні відмінності між регіонами країни, які завжди були лише відмінностями і ніколи не переходили в розряд пріоритетних у свідомості простих людей, зусиллями КПУ, Партії регіонів, ПП «Наша Україна», регіональних олігархів, керівників держави, а також російської пропаганди перетворилися в основні лінії партійно-політичного розмежування, на яких починаючи з 2004 р. базується партійна і електоральна політика в Україні.

У підрозділі 3.4 «Електоральний потенціал Закарпаття у контексті його історичних, соціально-демографічних, етнічних та політичних характеристик» досліджено фактори, які обумовлюють електоральну суб'єктність Закарпаття в електоральних процесах.

Проаналізовано історію Закарпаття до проголошення незалежності України. Відзначено, що майже десять століть перебування Закарпаття у складі різних імперій сформували в соціальній пам'яті населення постійне прагнення до самозбереження, самозахисту і самоствердження. Показано, що в умовах Чехословацької держави у 20-х рр. ХХ ст. Закарпаття мало демократичну електоральну практику (1924, 1925, 1929, 1935 – вибори до Чехословацького парламенту) та практику партійного будівництва (в 1924 р. діяли 24 політичні партії різного спрямування).

Виокремлено та проаналізовано сім періодів у розвитку партійної структури краю, які пов'язані з домінуванням тієї чи іншої політичної партії в області.

Зазначено, що конфліктний потенціал у соціумі краю пов'язаний з русинським сепаратизмом (рух за утворення русинської держави з центром у м.Мукачеві або м.Ужгороді) та угорським автономізмом (рух угорців за утворення автономного угорськомовного району). Причому якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то

інтенсивність русинського руху має хвилеподібний характер і залежить від політичної кон'юнктури.

Отже, регіональні особливості організації і проведення парламентських виборів на Закарпатті обумовлені такими основними чинниками: географічним розташуванням області; історичними традиціями; соціально-демографічними характеристиками електорату; етнополітичними чинниками; специфікою формування та відносною слабкістю регіональної політичної еліти; особливостями становлення та розбудови партійної структури краю.

У четвертому розділі «Регіональні особливості електоральних процесів в Україні у контексті загальнонаціональних виборчих циклів (1991–2002 років)» охарактеризовано особливості перших виборчих кампаній у незалежній Україні та зроблено відповідні висновки щодо електоральної поведінки громадян.

У підрозділі 4.1 «Структурування електоральних переваг громадян у виборчих кампаніях 1991–1994 років» подано аналіз виборів Президента України 1991, 1994 рр. та парламентських виборів 1994 р.

Відзначено, що перемогу на перших президентських виборах 1 грудня 1991 р. у I турі здобув представник радянської комуністичної номенклатури Л.Кравчук, який дістав 61, 59 % голосів виборців і якого в переважній більшості підтримали у 24 областях України. Представник опозиції В. Чорновіл, який відстоював національно-демократичні ідеали і цінності, здобув 23, 27 % голосів виборців і переміг у трьох західних областях України: Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській.

Проаналізовано парламентські вибори 1994 р., що проводилися за виборчим законом, який встановлював мажоритарну систему абсолютної більшості. Підкреслено, що головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були націонал-демократичний і комуністичний. Зазначено, що під час парламентських виборів 1994 р. помітним був східно-західний вектор відмінностей електоральних уподобань громадян. Хоча внаслідок того, що на парламентських виборах переможець не один, а декілька, ці відмінності мали менш виразний характер.

Проаналізовано президентські вибори 1994 р., основними конкурентами на яких були чинний на той час президент Л.Кравчук та представник «червоного директорату» Л.Кучма. Констатовано, що за результатами другого туру президентських виборів 1994 р. вперше відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході в кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів у другому турі виборів набрав Л.Кравчук, а на Сході в кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму більшість голосів дістав Л.Кучма. Характерно, що на відміну від 2004–2010 рр. у 1994 р. Чернігівська, Сумська, Полтавська та Кіровоградська області за електоральними уподобаннями своїх мешканців були ближчими до східних областей.

Установлено, що регіональний розподіл голосів між двома кандидатами в президенти виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на

прихильників і противників близьких відносин з Росією та надання російській мові статусу державної.

У підрозділі 4.2 «Загальнонаціональний контекст та регіональні особливості виборів до Верховної Ради України 1998 року» досліджено парламентські вибори 1998 року, що відбулися за новим законом, який встановлював змішану мажоритарно-пропорційну систему загальнонаціональних закритих партійних списків із 4 % виборчим бар'єром.

Показано, що вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій у регіональному голосуванні. По-перше, зафіксували обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. По-друге, внаслідок різкого соціального розшарування та збідніння населення настрої протестного електорату змогли використати ліві та ліво-центристські сили, здобувши перемогу на виборах. По-третє, феноменом виборів стала поява політичних партій одного регіону. В Закарпатті – СДПУ(о) (31, 17 %), ВО «Громада» у Дніпропетровській області (35, 34 %), ПСПУ у Сумській області (20, 89 %).

Результати виборів 1998 р. підтвердили практично діаметрально протилежні електоральні позиції партій у розрізі «Схід – Захід». Правоорієнтовані політичні сили найбільшою популярністю користувалися тільки в західній частині країни, але в міру просування із заходу на схід і на південь частка тих, хто голосував за них, зменшувалася і поступово зростала частка голосів за ліві сили (КПУ, СПУ).

Аналіз місцевих та парламентських виборів 1998 р. в Закарпатській області дозволив зробити висновок про перемогу СДПУ(о), яка публічно заявила, що бере на себе повну відповідальність за соціально-економічний розвиток краю. Але тотальність влади «об'єднаних» соціал-демократів привела до процесу департизації органів крайової влади (квітень 2000 р.), а згодом і до формування потужної опозиції та негативної суспільної думки щодо монополії соціал-демократів, що яскраво виявилось на наступних виборах. Перемога СДПУ(о) в Закарпатті показала можливість партії здобувати перемогу на виборах за рахунок успішної роботи в одній або декількох областях України.

Установлено, що розподіл електоральної підтримки кандидатів під час президентської кампанії 1999 р. відбувся під впливом того, що головними конкурентами у другому турі виборів були чинний на той час Президент України Л. Кучма і лідер українських комуністів П. Симоненко. Зважаючи на це, Л.Кучма у передвиборній риториці був змушений переорієнтуватися на західноукраїнських виборців, оскільки П. Симоненко складав йому на Сході потужну конкуренцію.

Проголошуючи ідеї, прийнятні для прихильників національно-демократичних та центристських сил, Л.Кучма переміг П.Симоненка у другому турі голосування, набравши 52,25% голосів виборців. Як наслідок, уперше зона електоральної підтримки майбутнього переможця президентських виборів виявилася не компактною, а фрагментованою. Л.Кучма здобув повну перемогу (набрав понад 50% голосів) у восьми

областях Західної України, Київській, Дніпропетровській, Донецькій і Одеській областях. Натомість П.Симоненко найбільшу електоральну підтримку дістав у переважно сільськогосподарських центральнотериторіальних областях (Вінницькій, Полтавській, Кіровоградській, Черкаській), а також Луганській, Херсонській областях та АР Крим. Підтримка комуністів електоратом центральних областей утворила так званий «червоний пояс».

Показано, що на президентських виборах 1999 р. провладний кандидат Л.Кучма електорально спирався вже не на Схід, а на Захід України.

У підрозділі 4.3 «Регіональні особливості парламентських та місцевих виборів 2002 року» викладено характеристику місцевих виборів та виборів до ВР України 2002 р.

Підкреслено, що особливістю виборчої кампанії 2002 р. було структурування значної частини політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії не в рамках окремих політичних партій, а в рамках міжпартійних блоків. На процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави тощо. Найбільш потужними об'єднаннями стали виборчі блоки політичних партій: «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (ВБ «Наша Україна»), «За єдину Україну», «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (БЮТ).

Зазначено, що суттєвою характеристикою виборчої кампанії 2002 р. був поділ політичних партій на ті, які підтримують Президента, і на ті, які є опозиційними до нього. У свою чергу це була і основна лінія розмежування серед українського електорату при виборі політичної партії у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. опозиція об'єднала політичні партії, громадські та профспілкові організації, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих.

ВБ «Наша Україна», до складу якого увійшли найбільш впливові на той час національно-демократичні політичні сили, здобув перемогу у 12-ти областях Західної і Центральної України (за винятком Кіровоградської і Полтавської областей) та Києві. Доповнив успіх національно-демократичних сил у 2002 р. БЮТ, який найбільшу підтримку здобув у Тернопільській (18,94%) і Львівській (17,13%) областях.

КПУ традиційно перемогла у промислових областях Півдня і Сходу України (крім Донецької), АР Крим, Севастополі, а також у Кіровоградській області. Попри високий результат КПУ (29,78%) в Донецькій області переміг провладний блок «За Єдину Україну» (36,83%), до складу якого, зокрема, входила Партія регіонів, очолювана тодішнім головою Донецької обласної державної адміністрації В. Януковичем.

З'ясовано, що конфігурація партійного простору Закарпатської області після парламентських виборів 1998 р. неодноразово змінювалась. Напередодні виборів 2002 р. на Закарпатті чітко викристалізувались чотири групи впливу: Холдинг «Барва» (В.Балога), ЗОО СДПУ(о) (І.Різак, Н.Шуфріч), ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (провладна структура), Група «Р.І.О.» (С.Ратушняк). Слід відмітити, що вищевказані закарпатські

«промислово-фінансові» групи будуть вести між собою боротьбу за депутатські мандати рад різних рівнів включно з парламентськими виборами 2012 р. (деякі – змінюючи назви), коли головним уже стане протистояння Партії регіонів та ПП «Єдиний Центр».

У п'ятому розділі «Актуалізація та поглиблення регіональних електоральних відмінностей під впливом виборчих кампаній 2004–2007 років» охарактеризовано президентські, парламентські та місцеві вибори впродовж 2004–2007 років.

У підрозділі 5.1 «Президентські вибори 2004 року та їх вплив на суспільно-політичні процеси в Україні» досліджуються особливості організації та проведення президентської виборчої кампанії 2004 р.

Наголошено, що чергових змін електоральна карта України зазнала під час президентської виборчої кампанії 2004 р. Третім Президентом за результатами виборів став В. Ющенко, за якого віддали голоси жителі 17 адміністративно-територіальних одиниць західних та центральних областей України. За його опонента – В. Януковича – голосували в основному жителі південно-східної частини України (10 адміністративно-територіальних одиниць).

Президентські вибори показали низку проблем українського політикуму, які потребували вирішення. По-перше, його поділ за регіональною ознакою. По-друге, участь у протестних акціях двох майданів – «помаранчевого» (Захід, Центр) і «біло-синього» (Південь, Схід). Політичним епіцентром майдану В. Ющенка став Київ, а В. Януковича – Донецьк. По-четверте, прихильники В. Януковича, а їх було майже стільки, як і В. Ющенка, протестували проти проявів націоналізму, звинувачення політичними опонентами В. Януковича у бандитизмі мешканців південно-східних областей. По-п'яте, вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє частини держави.

На Закарпатті президентські вибори були більш напруженими, ніж в інших областях Західної України, де В. Ющенко набрав понад 80 % голосів виборців. В області протистояння було аналогічним тому, що й у Центральному регіоні України, де різниця у наданні виборчих преференцій обом кандидатам була незначною. Своєрідну позицію зайняли на виборах національні меншини області (передусім угорська). У першому турі вони проголосували за кандидата від влади, а у другому турі голоси угорської меншини розділилися: Товариство угорської культури Закарпаття підтримало В. Ющенка, а Демократична спілка угорців України – В. Януковича.

У підрозділі 5.2 «Пропорційна виборча формула на парламентських та місцевих виборах 2006–2007 років» аналізуються парламентські та місцеві вибори 2006 р. і позачергові парламентські вибори 2007 р.

Зазначено, що виборча кампанія 2006 р. суттєво відрізнялася від попередніх з таких причин. По-перше, вона відбувалася за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему загальнонаціональних

закритих партійних списків з 3 % виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їх участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані у процесі президентських виборів теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція.

За результатами виборів депутатські мандати здобули п'ять партій і виборчих блоків: Партія регіонів (186), «Блок Юлії Тимошенко» (129), блок «Наша Україна» (81), Соціалістична партія України (33), Комуністична партія України (21). Виборче протистояння у регіональному вимірі відобразило електоральну карту президентських виборів 2004 р.: блок «Наша Україна», «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) здобули перемогу на Заході і в Центрі, а Партія регіонів і КПУ – на Півдні і на Сході.

Охарактеризовано парламентські вибори 2007 р. Зазначено, що суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії в країні мала суспільно-політична ситуація, оскільки вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховну Раду було розпущено Президентом України, а український соціум знову виразно поділився на два політичні табори. Регіональний вимір політичного протистояння на виборах залишився без змін.

У підрозділі 5.3 «Виборчі кампанії 2006/2007 років на Закарпатті: розклад партійно-політичних сил та аналіз результатів виборів» характеризуються парламентські вибори 2006/2007 рр. та місцеві вибори 2006 р. в Закарпатській області.

З'ясовано, що напередодні виборів організаційно міцними і найбільш потужними на Закарпатті були обласні організації ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», ПРП, НП, СПУ, СДПУ(о), Партії регіонів, НДП, КПУ, ПП «Відродження». Конфігурація партійних блоків на Закарпатті була дещо іншою, ніж по Україні загалом, що було обумовлено низкою чинників: відсутністю партійних структур у регіоні, конфліктами між регіональними керівниками осередків партій тощо.

Результати виборів у обласну раду принципово не відрізнялися від парламентських. До обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: блоку «Наша Україна» – 30 депутатів, БЮТ – 25 депутатів, Партії регіонів – 15, «Народного блоку Литвина» – 7, СПУ – 4. Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: «КМКС» Партії угорців України (ПУУ) – 5 депутатів та Демократичної партії угорців України (ДПУУ) – 4 депутати.

Підкреслено, що незважаючи на перемогу на виборах блоку «Наша Україна», значного успіху досягла на Закарпатті Партія регіонів. В обласній раді ця політична сила ввійшла до «широкої» коаліції більшості і здобула керівництво над важливими депутатськими комісіями. Коаліції в радах різних рівнів утворювалися не виходячи із принципів, задекларованих на загальнонаціональному рівні, а швидше на особистісних

симпатіях/антипатіях місцевих політиків.

Закарпатська область за результатами позачергових парламентських виборів у 2007 р. стала єдиною, де переміг блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85 %) і Партія регіонів (19,76 %).

У шостому розділі «Інституціалізація регіональних електоральних відмінностей упродовж виборчих кампаній 2010 –2012 років» досліджено президентські і місцеві вибори 2010 р. та парламентські вибори 2012 р.

У підрозділі 6.1 «Сутність і структура електоральної конкуренції у процесі президентської виборчої кампанії 2010 року» аналізуються президентські вибори 2010 р. та їхній вплив на політичний розвиток України.

Президентські вибори 2010 р. стали немов своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки знову відбувалися в умовах протиставлення Заходу і Сходу України політтехнологами кандидатів. Як і в 2004 р., більшість західних та центральних областей проголосували за прозахідного і національно орієнтованого кандидата в Президенти Ю. Тимошенко, в той час як східні та південні області – за проросійського та прокомуністичного В. Януковича. Електоральне розмежування, яке утвердилося в Україні в 2004–2006 рр., повторилося і в 2010 р., адже Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих самих областях, що й свого часу В. Ющенко у 2004 р.

Показано, що за результатами виборів 2010 р. Ю. Тимошенко перемогла у 16 областях України і м. Києві. В. Янукович став Президентом України за рахунок того, що виграв вибори у 8 областях України, Автономній республіці Крим та м. Севастополі. Установлено, що вибори 2010 р. стали першими, на яких обрано президента, котрий у територіальному контексті програв своєму конкуренту. Вперше Україна отримала президента, який не зміг набрати більше половини голосів виборців, а його відрив від опонента був найменшим за всю історію президентських виборів в Україні (3,48%).

У підрозділі 6.2 «Регіональні особливості місцевих виборів 2010 року в Україні» досліджено особливості організації та результати місцевих виборів 2010 р., які вперше проводилися незалежно від виборів парламентських.

Основними політичними силами, між якими точилася виборча боротьба, були Партія регіонів («партія влади») та ВО «Батьківщина» (опозиційна політична сила).

Аргументовано, що феноменом місцевих виборів 2010 р. була поява «регіональних партій». Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схилиються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито.

За результатами виборів перемогу на місцевих виборах в Україні здобула Партія регіонів. В АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська,

Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) Партія регіонів одноосібно змогла сформувати більшість в обласних радах. У Волинській області перемогло ВО «Батьківщина». У Закарпатській області – ПП «Єдиний Центр». У Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах здобуло ВО «Свобода».

Головне протистояння на місцевих виборах 2010 р. в Закарпатті було між ПП «Єдиний Центр» і Партією регіонів. Традиційно успішними місцеві вибори були для угорських партій (ПУУ та ДПУУ). Виграла місцеві вибори ПП «Єдиний Центр». До обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів здобули такі політичні сили: ПП «Єдиний Центр» – 388 мандатів (40 %), Партія регіонів – 262 (26 %), ВО «Батьківщина» – 71 (7,3 %), ПП «Фронт змін» – 49 (5 %), ДПУУ – 38 (3,9 %), ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7 %), ПУУ – 35 (3,6 %), ПП «Наша Україна» – 21 (2,1 %), Народна партія – 20 (2 %), ПП «Відродження» – 8 (0,8 %), ПП «Удар» – 8 (0,8 %), КПУ – 2 (0,2 %), СПУ – 2 (0,2 %). Інші політичні партії здобули по 1 мандату.

У підрозділі 6.3 «Вибори до Верховної Ради України 2012 року: загальнонаціональний контекст та регіональна специфіка» досліджено парламентські вибори 2012 р. в Україні.

Зроблено аналіз парламентських виборів 2012 р. та наголошено на таких особливостях виборчої кампанії. По-перше, вибори проводилися за змішаною виборчою системою, яка сприяла великим політичним партіям (5 % виборчий бар'єр, заборона брати участь у виборах виборчим блокам). По-друге, опозиція 22 січня 2012 р., в День Соборності і Свободи, підписала угоду про спільні дії у ході виборчого процесу.

За результатами волевиявлення виборчий бар'єр подолали Партія регіонів (30 %), ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) (25,5%), ПП «Удар» (13,9%), КПУ (13,1 %), ВО «Свобода» (10,44%). Підкреслено, що у регіональному вимірі симпатії українського електорату з часів президентських виборів 2004 р. суттєво не змінилися: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) – в 15 областях та м. Києві. Як і на попередніх виборах, Схід та Південь голосували за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина».

Констатовано, що соціокультурне розмежування на Схід та Захід і надалі залишилось домінуючим у структуруванні партійної системи України та поведінці виборців.

Підкреслено, що парламентські вибори на Закарпатті суттєво не змінили розклад партійно-політичних сил. Домінуючими партіями і надалі залишилися Партія регіонів і ПП «Єдиний Центр». Угорські партії у виборчій кампанії орієнтували виборців на підтримку Партії регіонів (Демократична партія угорців України) і ВО «Батьківщини» (Партія угорців України).

У сьомому розділі «Перспективи суспільно-політичного розвитку України у контексті електоральних процесів 2014–2015 років» охарактеризовано позачергові президентські, парламентські вибори 2014 р. і

місцеві вибори 2015 р. та окреслено можливості і перспективи подолання електорального протистояння в Україні.

У підрозділі 7.1 «Загальнонаціональні особливості та регіональний контекст позачергових президентських і парламентських виборів 2014 року» досліджено позачергові президентські і парламентські вибори в Україні, які були обумовлені політичною кризою та Революцією Гідності.

Охарактеризовано особливості президентської виборчої кампанії 2014 р. Це були другі, після виборів 1994 р., позачергові президентські вибори в Україні. Їх проведення було викликане політичною кризою, революцією й військовими діями, які розпочала Росія проти України, захопивши Крим, погрожуючи вторгненням військ на материкову частину країни і готуючись до реалізації операції «Новоросія» за допомогою проросійських екстремістів та колишніх діячів Партії регіонів у південно-східних областях України.

За результатами першого туру виборів П. Порошенко здобув 54,7 % голосів виборців, ставши шостим Президентом України. Констатовано, що голосування за П. Порошенка було відносно рівномірним по всій території України. У жодній з південних та східних областей, які упродовж тривалого часу віддавали перевагу Партії регіонів, за П. Порошенка не проголосувало менше третини виборців. Він усюди був лідером перегонів, зайнявши перше місце за кількістю здобутих голосів у всіх областях України.

Водночас слід зазначити, що «стратегічне голосування» українських виборців варто сприймати радше як специфічну відповідь на надзвичайні обставини, ніж свідчення подолання регіонального поділу в Україні, який щоразу структурував поведінку виборців різних регіонів.

Показано, що президентські вибори засвідчили важливі зміни в українському політикумі: проєвропейські політики дістали відчутну перевагу над проросійськими, здобувши майже 75 % голосів виборців.

Досліджено особливості парламентських виборів 2014 р., які полягали в тому, що, по-перше, вони були позачерговими і проводилися за старою виборчою формулою, що давало можливість Партії регіонів, яка переформатувалась на ПП «Опозиційний блок», на реванш. По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур.

За результатами парламентських виборів 2014 року партійний формат ВР України було повністю змінено. З попереднього скликання подолати виборчий бар'єр змогла лише ВО «Батьківщина». Крім неї виборчий бар'єр подолали ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна Партія Олега Ляшка.

ПП «Блок Петра Порошенка» була лідером у 7 областях і м. Києві (Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ), ПП «Народний фронт» – у 12 областях (Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька), ПП «Опозиційний блок» – у 5 областях (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська). Таким чином, за підсумками

парламентських виборів України 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські».

У підрозділі 7.2 «Структурування електорального простору України за результатами місцевих виборів 2015 року» досліджено особливості організації та результати місцевих виборів 2015 р., показано їхній вплив на суспільно-політичний розвиток України.

Указано на особливості виборчої кампанії 2015 р. По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, які брали участь або перемогли на парламентських виборах 2014 р. По-друге, залишки Партії регіонів брали участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок». По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а Комуністичну партію України було не допущено до участі у виборчому процесі (в грудні 2015 р. заборонено). По-четверте, як завжди, у виборах брала участь низка маловідомих партійних структур. Завданням одних була підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів, інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів тощо. По-п'яте, у виборах брали участь чимало суто регіональних партій. Насамперед ідеться про ПП «Єдиний Центр», Партію угорців України та Демократичну партію угорців України (вказані партії виявляють активність лише на Закарпатті). По-шосте, у виборах активну участь брали деякі нові або відроджені політичні партії: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «УКРОП»

За результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, Радикальну Партію Олега Ляшка – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2%.

На місцевих виборах 2015 р. в Закарпатті головним було протистояння за вплив в обласній, районних та місцевих радах між ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» та ПП «Єдиний Центр». Перемогу на виборах до місцевих органів влади на Закарпатті здобули ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Єдиний Центр» та ПП «Відродження».

Окремо слід зупинитися на електоральних процесах в угорській національній меншині. Насамперед зміна влади в Україні в лютому 2014 р. призвела до змін голів ПУУ та ДПУУ. На виборах 2015 р. угорські партії вперше домовилися про співпрацю на виборах, що принесло їм позитивний електоральний результат.

У підрозділі 7.3 «Вплив електоральних циклів на конфігурацію партійної системи України» охарактеризовано основні етапи, формат і перспективи розвитку партійної системи України у контексті шести електоральних циклів.

Доведено, що вирішальний вплив на еволюцію партійної системи України мають такі інституційні та соціетальні чинники: форма правління,

виборча система, соціально-політичні поділи, особливості трансформаційного процесу.

Аргументовано, що інституційне середовище є незручним для становлення стабільної партійної системи: форма правління змінювалася двічі у 2004 та 2010 рр., а кожні наступні парламентські вибори починаючи з 1994 р. проводилися за зміненою виборчою системою.

У розвитку партійної системи України виокремлено такі 4 періоди: перший (починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р.); другий (з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.); третій (з кінця 2004р. до 2014 р.); четвертий (від 2014 р.). Утворення політичних партій в Україні відбувалося таким чином: а) утворення політичних партій як носіїв певної ідеології; б) політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах; в) шляхом об'єднання декількох партійних структур; г) утворення партій адміністративним шляхом; д) низка партій починає утворюватися і функціонувати як лобістські угруповання; ж) політичні партії як проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

До формату партійної системи, за результатами виборів 2012 / 2014 рр. та місцевих виборів 2015 р., можна віднести не більше 12/14 політичних партій: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Удар», Радикальна Партія Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Відродження», ПП «УКРОП», ПП «Наш край», ПП «Народний фронт» та інші.

Установлено, що партійна система функціонує за принципом двоблоковості, оскільки соціокультурне розмежування «Схід – Захід» не перестало бути актуальним. Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи України – електоральні партії лідерського типу зі слабкою ідеологічною артикуляцією.

У підрозділі 7.4 «Механізми подолання електорального розмежування та політичного протистояння в Україні» на основі аналізу українського електорального досвіду запропоновано механізми подолання електорального розмежування в Україні.

Доведено, що електоральне розмежування в Україні не завжди мало регіональний характер, а тривалий час мало ідеологічні характеристики. Регіональним у форматі «Схід – Захід» воно стало в процесі президентської виборчої кампанії 2004 р. Парламентські і президентські вибори 2014 р. окреслили тенденції до подолання жорсткого протистояння по осі «Схід – Захід». Для подолання такого розмежування має бути розроблена довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства.

Складовими такої стратегії повинні стати: а) інтеграційна економічна і регіональна політика; б) збалансована зовнішня політика; в) децентралізація державного устрою; г) інтеграція регіональних еліт у загальнонаціональну; д) конструктивна взаємодія політичних сил, які репрезентують російськомовне та україномовне населення; ж) зміцнення загальнонаціональної партійної системи та регіональних партійних структур; з) формування сучасної української ідентичності; к) гнучке розв'язання

мовного питання; л) нейтралізація впливу «російського чинника» на внутрішню і зовнішню політику нашої держави.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються результати дослідження відповідно до визначеної мети і завдань.

1. Електоральні процеси аналізуються в роботі у рамках таких методологічних підходів: 1) біхевіористського, який включає соціально-структурні особливості електоральної поведінки, аналіз опитування громадської думки, географічні дослідження територіальних аспектів поведінки виборців; 2) інституціонального, в рамках якого досліджується вплив різних виборчих систем на політичне життя суспільства, поведінку виборців тощо; 3) транзитологічного, який вивчає вплив виборів на трансформаційні процеси в суспільстві і навпаки.

Можливість поєднання аналізу виборчих практик на загальнонаціональному і регіональному рівнях дозволяє зробити адаптована до українських реалій дослідницька стратегія, названа американськими вченими «воронкою причинності».

Окремо в дисертаційному дослідженні аналізуються виборчі процеси на Закарпатті. Закарпаття виступає як «окремий випадок» у дослідженні, що дозволяє доповнити комплексний аналіз електоральних процесів в Україні прикладом окремого емпіричного об'єкта.

2. У розвитку електорального простору України виокремлено та охарактеризовано три етапи: перший (1991–2004 рр.), другий (2004–2014 рр.), третій (від 2014 р.). На кожному з них він мав своєрідну конфігурацію, яка була обумовлена низкою чинників. До 2004 р. його структурування відбувалося на основі ідеологічних чинників (у форматі «ліво-правого» політичного протистояння). Починаючи з 2004 р. головним фактором поділу вітчизняного електорального простору стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями. Нова конфігурація електорального простору з'являється з 2014 р. за результатами позачергових президентських і парламентських виборів. На початку третього періоду соціокультурний поділ залишається важливим просторотворчим чинником, але уже без застосування аксіотехнологій і з домінуванням національної політичної ідентичності.

3. Сучасна Україна являє собою типове багатоскладове, або сегментарне суспільство, в якому політичні й ідеологічні розбіжності загалом збігаються із лініями соціальних розмежувань (регіональних, етнічних, мовних, конфесійних та інших). У таких умовах сегментованість соціуму різко поглиблюється, що знаходить свій вияв у різноспрямованості суспільних (соціально-економічних, геополітичних, ментально-ідеологічних, інституційно-правових та інших) пріоритетів, у формуванні груп інтересів переважно на корпоративній основі, у потенційно конфліктних міжрегіональних, міжетнічних, міжконфесійних відмінностях, у різному

баченні зовнішньополітичних орієнтацій.

Йдеться про те, що в умовах українського соціуму суспільно-політичне розмежування на територіальній основі практично збігається з розмежуваннями на соціально-економічній, етнолінгвістичній та конфесійній основі. В таких умовах експлуатація мовної, ціннісної проблематики у поєднанні з популістськими гаслами приносить непогані електоральні дивіденди, що приводить до актуалізації цих проблем під час виборчих кампаній в різних регіонах України. Саме цим і обумовлюється регіональний вимір електоральних процесів в Україні.

4. Перші вибори в незалежній Україні показали регіональне структурування електоральних переваг громадян, в основі якого була підтримка комуністичних / націонал-демократичних ідей і цінностей. І якщо на Заході, частково в Центрі України перевагу віддавали націонал-демократичним цінностям, то на Сході і Півдні – комуністичним. Так, перемогу на перших президентських виборах 1 грудня 1991 р. у I турі здобув представник радянської комуністичної номенклатури Л.Кравчук, якого у переважній більшості підтримали у 24 областях України. Представник опозиції В.Чорновіл, який відстоював національно-демократичні ідеали і цінності, переміг у трьох західних областях України: Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були націонал-демократичний і комуністичний. Зазначено, що під час парламентських виборів 1994 р. помітним був східно-західний вектор відмінностей електоральних уподобань громадян. Хоча внаслідок того, що на парламентських виборах перможець не один, а декілька, ці відмінності мали дещо менш виразний характер.

За результатами другого туру президентських виборів 1994 р. вперше відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході в кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів у другому турі виборів здобув Л.Кравчук, а на Сході в кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму більшість голосів набрав Л.Кучма. Регіональний розподіл голосів між двома кандидатами в президенти виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на прихильників і противників близьких відносин з Росією та надання російській мові статусу державної.

5. Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою. Суттєвий вплив на електоральний вибір 1998 р. мав суспільно-політичний поділ «бідні – багаті», яким і була зумовлена перемога лівих сил.

Вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій у регіональному голосуванні: обмеженість підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном та появу політичних партій одного регіону: в Закарпатській області – СДПУ (о), в Дніпропетровській – ВО «Громада».

Після виборів, у результаті загострення відносин між Парламентом і Президентом, набуває актуальності ще один суспільний поділ – між прихильниками і противниками Президента, який і обумовив формат

проведення парламентських виборів 2002 р.

За підсумками виборів до ВР України 2002 р. «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах Сходу і Півдня країни, соціалісти – на Полтавщині, а ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. Такий територіальний розподіл був дещо незвичайним і засвідчив зміщення лінії соціополітичного розмежування в південно-східну частину України.

6. У ході президентської виборчої кампанії 2004 р. відбулися актуалізація та поглиблення регіонального розмежування за результатами волевиявлення виборців. Під час виборів активно використовувалися політтехнології, метою яких було протиставлення ціннісних, ментальних, мовних характеристик населення західного і східного регіонів. Завершилось таке протиставлення акціями протесту, названими «помаранчева революція», в ході якої було утворено два майдани – «помаранчевий» (Захід, Центр) і «біло-синій» (Південь, Схід), і яка на тривалий час визначила основні тренди суспільно-політичного розвитку України. Вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє частини держави.

Парламентські виборчі кампанії 2006 та 2007 рр. суттєво відрізнялися від попередніх з таких причин. По-перше, вони відбулися за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему загальнонаціональних закритих партійних списків з 3 % виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їхньої участі у президентській кампанії та були обтяжені нею (головні месиджі кампанії практично не змінилися). Відтак, вони проходили в умовах жорсткого регіонального протистояння, започаткованого президентськими виборами.

За результатами виборів до Верховної Ради України змогли потрапити нові політичні сили, народжені протистояннями на майданах у 2004 р.: Партія регіонів, «Блок Юлії Тимошенко», блок «Наша Україна» (2006 р.) / блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (2007 р.), Соціалістична партія України (2006 р.) / «Блок Литвина» (2007 р.) , Комуністична партія України. Виборче протистояння у регіональному вимірі відобразило електоральну карту президентських виборів 2004 р.: блок «Наша Україна» (у 2007 р. блок «Наша Україна – Народна Самооборона»), БЮТ здобули перемогу на Заході і в Центрі, а Партія регіонів і КПУ – на Півдні і на Сході. Таке протистояння відображало й інший формат розмежування електорату: «влада – опозиція», коли за «владу» голосували на Заході і в Центрі, а за опозицію – на Півдні і Сході.

7. Президентські вибори 2010 р. стали своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки знову відбувалися в умовах протиставлення Сходу і Заходу України політтехнологіями кандидатів. Як і в 2004 р., більшість західних та центральних областей проголосували за прозахідного і

національно орієнтованого кандидата в Президенти Ю. Тимошенко, в той час як східні та південні області – за проросійського і прокомуністичного В. Януковича. Електоральне розмежування, яке утвердилося в Україні в 2004–2007 рр., повторилося й у 2010 р., адже Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих самих областях, що свого часу В. Ющенко у 2004 р.

Місцеві вибори 2010 р. були першими в історії України, які проводилися окремо від виборів до ВР України. Загалом по Україні перемогу на виборах здобула Партія регіонів. У Волинській області перемогло ВО «Батьківщина». У Закарпатській області – ПП «Єдиний Центр». У Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях – ВО «Свобода».

Парламентські вибори 2012 р. проводилися за змішаною виборчою системою, яка сприяла великим політичним партіям (5 % виборчий бар'єр, заборона брати участь у виборах виборчим блокам). Особливістю виборів було підписання опозицією 22 січня 2012 р., в День Соборності і Свободи, угоди про спільні дії у ході виборчого процесу.

За результатами волевиявлення виборчий бар'єр подолали Партія регіонів, ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція), ПП «Удар», КПУ, ВО «Свобода». Таким чином, за результатами виборів відбулася інституціоналізація регіонального електорального поділу, позаяк Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) – в 15 областях та м. Києві. Як і на попередніх виборах, Схід і Південь голосували за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». Відтак, соціокультурне розмежування на Схід та Захід і надалі залишилось домінуючим у структуруванні електорального простору та поведінки виборців в Україні.

8. Проведення позачергових президентських і парламентських виборів 2014 р. було викликане політичною кризою, революцією й військовими діями на Сході України, які розпочала Росія.

За результатами першого туру виборів П. Порошенко здобув 54,7 % голосів виборців, ставши шостим Президентом України. Констатовано, що голосування за П. Порошенка було відносно рівномірним по всій території України. У жодній з південних та східних областей, які упродовж тривалого часу віддавали перевагу Партії регіонів, за П. Порошенка не проголосувало менше третини виборців. Він усюди був лідером перегонів, зайнявши перше місце за кількістю здобутих голосів у всіх областях України.

Президентські вибори засвідчили важливі зміни в українському політикумі, оскільки проєвропейські політики (75 % голосів виборців) здобули відчутну перевагу над проросійськими (8 %). Водночас слід зазначити, що «стратегічне голосування» українських виборців варто сприймати радше як специфічну відповідь на надзвичайні обставини, ніж свідчення подолання регіонального поділу в Україні.

За результатами позачергових парламентських виборів 2014 р. партійний формат ВР України був повністю змінений. З попереднього скликання подолати виборчий бар'єр змогла лише ВО «Батьківщина». Крім неї депутатські мандати здобули ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра

Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна Партія Олега Ляшка. Змінився і регіональний формат голосування виборців: 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські».

Місцеві вибори 2015 р. дещо змінили розстановку політичних сил в Україні появою нових партійних структур. Відтак, їхня діяльність буде мати важливий вплив на загальне позиціонування політичних партій в українському політикумі, в тому числі і в регіональному розмежуванні голосів виборців.

9. Партійна система України упродовж 1991–2015 рр. неодноразово змінювала свою конфігурацію. Вирішальний вплив на еволюцію партійної системи України мають такі інституційні та соціетальні чинники: форма правління, виборча система, соціально-політичні поділи.

Аналіз інституційного середовища дозволив зробити аргументований висновок, що воно є незручним для становлення стабільної партійної системи: форма правління змінювалася тричі – у 2004, 2010 та 2014 рр., а кожні наступні парламентські вибори починаючи з 1994 р. проводилися за зміненою виборчою системою.

У розвитку партійної системи України виокремлено чотири періоди: перший (починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р.); другий (з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.); третій (з кінця 2004р. до 2014 р.); четвертий (від 2014 р.). Неодноразово змінювався формат партійної системи за результатами виборчих процесів. Так, починаючи з 1991 р. до 1998 р. її можна назвати атомізованою, з 1998 р. до 2004 р. – партійною системою поляризованого плюралізму, з 2004 р. – системою поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі. Функціонування партійної системи у двоблоковому форматі обумовлене соціально-політичним розмежуванням «Схід – Захід», яке не перестало бути актуальним для українського політикуму.

Політичні партії, які утворюють формат партійної системи України, є електоральними партіями лідерського типу з низьким рівнем ідеологічної артикуляції, а це означає, що вони є нестійкими і залежать від рейтингу лідера.

10. До інституційних чинників впливу на електоральні процеси та поведінку виборців слід віднести виборчу систему і форму правління, а до соціетальних – особливості політичного транзиту та соціально-політичні розмежування.

Виборча система має вплив безпосередньо на виборчий процес, поведінку виборців та поствиборне функціонування органів влади. Вплив форми правління на електоральну поведінку можна описати за допомогою поняття виборів «першого» і «другого» порядку. Особливості транзитивних процесів у пострадянських країнах впливають на структуру соціополітичних поділів, а відтак і на уподобання електорату. Зокрема, складності перехідного періоду, погіршення економічного становища виборців сприяють формуванню поділу між виборцями, які дістали «бонус» від транзиту і виборцями, для яких перехідний період лише погіршив ситуацію.

11. Ефективна участь національних меншин у суспільно-політичному житті є однією з важливих складових демократичних суспільств. Саме завдяки ефективній участі національним меншинам створюються реальні можливості для представлення та збереження своєї самобутності.

Аналіз вітчизняної електоральної практики дозволяє зробити такі висновки щодо забезпечення виборчих прав представників національних меншин в Україні. По-перше, задекларовані в Конституції та законах України («Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України» та інших) виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці. По-друге, ефективна участь національних меншин у виборчих процесах, гарантія представництва їхніх інтересів в органах влади можлива лише за умови прийняття відповідних законів про вибори та політичні партії на зразок тих, які апробовані в політичній практиці багатьох країн Європейського Союзу. По-третє, виборча практика угорської меншини показує ефективність створення і функціонування політичних партій національних меншин на місцевому рівні.

12. Вивчення вітчизняного електорального досвіду показує, що електоральне розмежування в Україні було не завжди регіонального характеру, а тривалий час мало ідеологічний вимір. Регіональним у форматі «Схід – Захід» воно стало в процесі президентської виборчої кампанії 2004 р., а потім було актуалізоване парламентськими виборами 2006 / 2007 рр. та закріплене президентськими виборами 2010 р. і парламентськими виборами 2012 р.

Парламентські і президентські вибори 2014 р. окреслили тенденції до подолання протистояння по осі «Схід – Захід». Але для подолання такого розмежування має бути розроблена довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства. Складовими такої стратегії повинні стати: а) інтеграційна економічна і регіональна політика; б) збалансована зовнішня політика; в) децентралізація державного устрою; г) інтеграція регіональних еліт у загальнонаціональну; д) конструктивна взаємодія політичних сил, які репрезентують російськомовне та україномовне населення; ж) зміцнення загальнонаціональної партійної системи та регіональних партійних структур; з) формування сучасної української ідентичності; к) гнучке розв'язання мовного питання; л) нейтралізація впливу «російського чинника» на внутрішню і зовнішню політику нашої держави.

13. Регіональні особливості організації і проведення парламентських виборів на Закарпатті обумовлені такими основними чинниками: географічним розташуванням області; історичними традиціями; соціально-демографічними характеристиками електорату; етнополітичними чинниками; специфікою формування та відносною слабкістю регіональної політичної еліти; особливостями становлення та розбудови партійної структури краю.

Серед суб'єктів виборчого процесу найбільш суттєвий вплив на перебіг виборчих кампаній мають політичні партії. Особливо це стосується трьох «регіональних партій»: «КМКС» Партії угорців України (2005 р.), Демократичної партії угорців України (2005 р.), ПП «Єдиний Центр» (2008

р.).

Аналізуючи електоральні практики в Закарпатській області, слід також окреслити вплив етнополітичних чинників на виборчі процеси. Йдеться про те, що конфліктний потенціал закарпатського соціуму, який використовувався різними політичними силами в ході виборчих кампаній, пов'язаний з русинським сепаратизмом (рух за утворення русинської держави з центром у м. Мукачеві або м. Ужгороді) та угорським автономізмом (рух угорців за утворення автономного угорськомовного району). Причому якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то інтенсивність русинського руху має хвилеподібний характер і залежить від політичної кон'юнктури.

ГОЛОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПРАЦЯХ АВТОРА:

Монографії:

1. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.

Рецензії: Денисенко В. Рецензія на монографію Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016 – 412 с.) // Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 280–281.

Наумкіна С.М. Рецензія на монографію Ю.О.Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016 – 412 с.) // Політікус. – 2016. – № 2. – С. 184.

Колективні монографії:

1. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю.Остапець, М.Токар / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
2. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
3. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.
4. Остапець Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки:

досвід для України: Монографія / Ю.Остапець, Є. Гайданка, А.Ключкович, Н.Марадик / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. – 256 с.

5. Остапець Ю. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Ю. Остапець, Н.Шестак, І.Дудінська / Серія «Studia Regionalistica» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ЗППО, 2016. – 252 с.
6. Закарпаття в незалежній Україні (1991–2015): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 288 с.

Наукові статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України з політичних наук:

1. Остапець Ю. Вплив парламентських виборів 1994, 1998, 2002 рр. на становлення партійної системи України / Ю.Остапець // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2004. – Вип. 16. – С. 54–60.
2. Остапець Ю. Регіональні особливості структурування партійного простору Закарпатської області (1991–2005) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 3. – Ужгород: «Вісник Карпат», 2006 – С. 215–227.
3. Остапець Ю. Аналіз парламентських та місцевих виборів 2006 року в Закарпатській області / Ю.Остапець, Ю. Лупей // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 4. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006 – С. 24–260.
4. Остапець Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпаття (1991–2004 рр.) / Ю.Остапець, Бабинець І. // Наукові записки / Курасівські читання. Вип. 30 (кн.1) – 2005. – К.: ПІЕНД, 2006. – С. 56–68.
5. Остапець Ю. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації політичної системи суспільства (1991–2006) / Ю.Остапець, О. Кухарчук // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 5. – 6. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2007 – С. 273–277.
6. Остапець Ю. Політичні процеси на Закарпатті в контексті позачергових парламентських виборів 2007 року / Ю.Остапець, М. Токар, А. Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія:

- Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7–8. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2007 – С. 185–195.
7. Остапець Ю. Методологічні засади аналізу переходів до демократії на постсоціалістичному просторі / Ю.Остапець // Нова парадигма (Спецвипуск: Матеріали науково-теоретичної конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі». 8 – 9 лютого, Київ, 2006). – Київ, 2006. – С. 70–73.
 8. Остапець Ю. Участь осередків політичних партій у місцевих виборах 2006 року в Закарпатській області / Ю.Остапець // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей. – т. 17 – 18. – Чернівці: Рута. – С. 60–65.
 9. Остапець Ю. Методологія дослідження еволюції партійних систем у перехідних суспільствах (на прикладі Румунії) / Ю.Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 9. – С. 3 – 6.
 10. Остапець Ю. Еволюція партійних систем в умовах трансформації соціальних і політичних структур: методологія дослідження / Ю.Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 11. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2009. – С. 120–125.
 11. Остапець Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991– 2008 рр.) / Ю.Остапець, Скиба І. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Випуск 2. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 63–70.
 12. Остапець Ю. Еволюція партійної системи Росії: від атомізованої системи до системи з домінуючою партією / Ю.Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2009. – Випуск 13. – С. 125–135.
 13. Остапець Ю. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: аналіз результатів / Ю.Остапець, М. Токар // Політологічні та соціологічні студії: Т. X. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах: зб. Наук. праць / наук. Ред. А. М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 316–345.
 14. Остапець Ю. Методологія дослідження еволюції та функціонування партійних систем у суспільствах, що трансформуються / Ю.Остапець // Вісник Львівського університету. – Серія: філософсько-політологічні студії. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 159–168.
 15. Остапець Ю. Методологічні засади дослідження еволюції партійних систем у перехідних суспільствах / Ю.Остапець // Політологічні та соціологічні студії: Т. XI. Теорія та історія політичної науки: світовий та

- національний досвід: зб. Наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 167–179.
16. Остапець Ю. Місцеві вибори в Україні 2010 р.: загальнонаціональний та регіональний виміри / Ю.Остапець // Вісник Львівського університету. – Філософсько-політологічні студії. – Випуск 4. – 2014. – С. 44–51.
 17. Остапець Ю. Сучасний стан та конфігурація партійної системи України / Ю.Остапець // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6-7. – С. 82–84.
 18. Остапець Ю. Установчі вибори в Україні / Ю.Остапець // Держава і право: Збірник наукових праць. Серія: Політичні науки. Випуск 72 / Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2016. – С. 82–93.
 19. Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю.Остапець, Р.Манайло-Приходько // Вісник Львівського університету. – Філософсько-політологічні студії. – Випуск 8. – 2016. – С. 63–75.
 20. Остапець Ю. Парламентські вибори в Україні 2012 року: загальнонаціональний та регіональний виміри / Ю.Остапець // Гілея. – 2016. – Випуск 111 (8). – С. 359–363.
 21. Остапець Ю. Особливості формування та еволюції партійної структури Закарпатської області (1991–2015) / Ю.Остапець // Грані. – 2016. – № 7. – С. 96–103.
 22. Остапець Ю. Участь національних меншин у виборчих процесах: світовий досвід і українська політична практика (на прикладі Закарпатської області) / Ю.Остапець // Політікус. – 2016. – № 2. – С. 105–110.
 23. Остапець Ю. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття / Ю.Остапець // Гілея. – 2016. – Випуск 113 (10). – С. 392–397

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Остапець Ю. Трансформація партійної системи України у контексті парламентських виборів 2014 року // *Specyfika procesu politycznego w krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: czynniki koncepcyjne i instytucjonalne. Polsko-ukrainska konferencja naukowa.* – Kutno 26-27 czerwca 2015. – S.130–136.
2. Остапець Ю. Місцеві вибори в Україні 2010 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області) // *Annales Scientia Politica.* – roč. 3. – č. 1. – 2014. – S. 47–52.
3. Ostapets Y. Participation of national minority groups in the election process: international practice and Ukrainian political practice (by the example of the Transcarpathian region) // *Rozwoy polityczny i spoleczny panstw Europy srodkowej i wschodniej.* – Seria wydawnicza: Nauki polityczne. Europeistika. – Kutno, 2013. – С. 199–207.
4. Ostapets Y. Perspektíva vývoja stranického systému Ukrajiny v kontexte parlamentných volieb // *Annales Scientia Politica.* – roč. 2. – č. 1. – 2013. – s.

71–75.

5. Ostapiec Zuriy Społeczno-polityczny rozwój Zakarpacia (1991–2014) // Politea-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. – 2015. – № 34 / 1. – S. 143–161.
6. Ocztapec Ju. Kárpátalja politikai szervezetei // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. – Budapest. – S.447–464.
7. Ocztapec Ju. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009) // Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. – Budapest. – S.377–393.
8. Jurij Osztapec, Volodimir Bodnár. Az arányos választási rendszer bevezetésének előfeltételei és alapvető jellemzői Ukrajnában // REGIO. Kisebbség, Politika, Társodolom. – 17. évfolyam, 2006. – 2. szám. – 8–15 old.
9. Остапець Ю. Выборы как фактор толерантности / интолерантности в переходных обществах (на примере электоральных процессов в Украине) / Ю. Остапець, И. Остапець // Idea tolerancie II. Zbornik príspevkov / I. Dudinská, V. Dudinský eds. – Prešov : Vydavateľstvo PU, Grafotlač, 2014. – S. 157–163.
10. Остапець Ю. Парламентські вибори 2006 року в Україні: загальнонаціональний та регіональний аспект / Ю. Остапець, В. Боднар // Volby 2006 v statoch V 4. – Presov, 2006. – S. 301–313.
11. Ostapets Yu., Zan M. Public administration reform in Ukraina. – Prešov. – 2014. – S. 7–52.

Матеріали дисертації також висвітлені у 15 наукових статтях, які додатково відображають результати дослідження.

АНОТАЦІЯ

Остапець Ю.О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23. 00. 02. – політичні інститути і процеси. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

У дисертації проаналізовано електоральні процеси в Україні упродовж 1991–2014 рр. у загальнонаціональному та регіональному вимірах. Сформульовано методологічний інструментарій для дослідження виборчих процесів. Виокремлено та охарактеризовано основні періоди еволюції електорального простору України. Досліджено загальнонаціональний контекст та регіональні особливості виборчих кампаній 1991–2004 рр. Проаналізовано причини актуалізації, поглиблення та інституціалізації регіональних електоральних відмінностей під впливом виборчих кампаній 2004–2012 рр. Охарактеризовано вплив електорального циклу 2010–2015 рр. на суспільно-політичні процеси в Україні. Запропоновано рекомендації, спрямовані на подолання міжрегіонального електорального поділу та політичного протистояння в Україні.

Охарактеризовано електоральний потенціал Закарпаття у контексті

історичних, соціально-демографічних, етнічних та політичних його характеристик як «окремий випадок» у дослідженні (case study). Виявлено динаміку та причини змін електоральних уподобань виборців, з'ясовано рівень партійної ідентифікації населення краю, мотивацію електорального вибору, особливості структурування партійно-політичного простору області.

Ключові слова: електоральні процеси, Україна, Закарпаття, місцеві вибори, парламентські вибори, президентські вибори, партійна система України, електоральний простір, виборча система.

АННОТАЦИЯ

Остапец Ю.А. Электоральные процессы в Украине: общенациональное и региональное измерения. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23. 00. 02. – политические институты и процессы. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2016.

В диссертации проанализированы электоральные процессы в Украине в течение 1991–2015 гг. в общенациональном и региональном измерениях. Сформулировано методологический инструментарий для исследования избирательных процессов, который сочетает в себе анализ электоральных процессов на общенациональном и региональном уровнях. Осуществлён системный анализ электорального дискурса в современной отечественной и зарубежной политической науке и выделены основные направления исследования избирательного процесса и поведения избирателей. Выделены и охарактеризованы основные периоды эволюции электорального пространства Украины: первый период (1991–2004 гг.), второй период (2004–2014 гг.), третий период (с 2014 г.). Определены факторы, которыми обусловлено структурирование электорального пространства на каждом из выделенных периодов: на первом – идеологией, на втором – социокультурными различиями, актуализированные избирательными аксиотехнологиями, на третьем – социокультурные различия остаются важным просторообразующим фактором, но уже без применения аксиотехнологий и с доминированием национальной политической идентичности. Охарактеризованы региональные измерения общественно-политических процессов и причины возникновения регионального деления Украины. Доказано, что одним из главных признаков, отличающим один регион от другого, является региональная идентичность. Показано, что институциональным признаком высокого уровня региональной идентичности и специфической региональной политической культуры является наличие региональных политических партий.

Исследованы общенациональный контекст и региональные особенности избирательных кампаний 1991–2004 гг. Охарактеризованы учредительные выборы в Украине, к которым отнесены парламентские выборы 1994 и президентские выборы 1991 и 1994 гг. Доказано, что учредительные выборы оказали определяющее влияние на дальнейшее структурирование электоральных предпочтений украинских избирателей, поскольку они

определили особенности электоральной конкуренции, показав её региональный характер, и стали основой легитимации будущего политического режима. Проанализированы причины актуализации, углубления и институционализации региональных электоральных различий под влиянием избирательных кампаний 2004–2012 гг. Показано влияние электоральных процессов 2010–2015 гг. на общественно-политическое развитие Украины. Предложены рекомендации, направленные на преодоление межрегионального электорального размежевания и политического противостояния в Украине.

Исследовано влияние институциональных и социэталных факторов на избирательный процесс и поведение избирателей. Сделан анализ основных периодов развития партийной системы Украины и показано изменение её конфигурации по результатам парламентских, президентских и местных выборов. Установлено, что партийная система функционирует по принципу двухблоковости, а все партии, которые её образуют, являются электоральными партиями лидерского типа со слабой идеологической артикуляцией. Показано влияние этнополитических факторов на результаты волеизъявления граждан в пределах компактного проживания национальных меньшинств.

Охарактеризованы электоральные процессы на Закарпатье в контексте исторических, социально-демографических, этнических и политических его характеристик как «частный случай» в исследовании (case study). Выявлены динамика и причины изменений электоральных предпочтений избирателей, выяснен уровень партийной идентификации населения области, мотивация электорального выбора, особенности структурирования партийно-политического пространства региона.

Сделан анализ электоральной практики представителей венгерского меньшинства Закарпатья и констатировано, что избирательные права национальных меньшинств в Украине не имеют соответствующих механизмов реализации на практике.

Ключевые слова: электоральные процессы, Украина, Закарпатье, местные выборы, парламентские выборы, президентские выборы, партийная система Украины, электоральное пространство, избирательная система.

ANNOTATION

Ostapets Y.O. Electoral processes in Ukraine: nation-wide and regional dimensions. – As manuscript.

The dissertation for getting degree of the doctor of political science by the specialty of 23. 00. 02. – political institutions and processes. – The Ivan Franko National University of Lviv, 2016.

In the dissertation were analysed the electoral processes in Ukraine during the period of time from 1991 to 2014 in nation-wide and regional dimensions. It was formulated the methodological instrumentarium of the electoral processes. The author emphasized and characterized the main periods of the electoral processes of

the electoral space evolution of Ukraine. It was researched the nation-wide context and regional peculiarities of the electoral companies from 1994 till 2004. Also were analysed the causes of actualization, exacerbation and institutionalization of the regional electoral particularities under the influence of the electoral companies of 2004–2012. It was characterized the influence of electoral cycle of the period of time from 2010 to 2015 on the socio-political processes in Ukraine. The author proposes recommendations for negotiation of the interregional electoral separation and political infighting in Ukraine.

The electoral processes in Transcarpathia were characterized within the context of its historical, sociodemographic, ethnic and political characteristics as an «individual case» in research. In dissertation were identified dynamics and causes of the changes in the electoral sympathy of the voters, found out the level of the party identification of the population in the region, motivation of the electoral choice, particularities of the structuring of the party-political space of the region.

Key words: electoral processes, Ukraine, Transcarpathia, local elections, parliamentary elections, presidential election, party system of Ukraine, electoral space, election system.

Підписано до друку 26.10.2016. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 1,8.
Наклад 100 прим. Віддруковано на різнографі.

Видавництво УжНУ «Говерла»
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3m №32 від 31 травня 2006 року